Становище

НА

ПРОФ. Д-Р СИМЕОН ЕВСТАТИЕВ

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Катедра по арабистика и семитология
Професор по ПН 2.2. История и археология
(История на арабския свят и исляма)

ОТНОСНО КАНДИДАТУРАТА НА

ДОЦ. Д-Р РУМЯНА ДИМИТРОВА МАРИНОВА-ХРИСТИДИ

За заемане на академичната длъжност „професор“ по ПН 2.2. История и археология (Съвременна българска история – България и Близкият изток след Втората световна война), обявен за нуждите на Историческия факултет в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ в ДВ, бр. 5/17.01.2025 г.

Становището е изготвено във връзка със Заповед № РД-38-48 / 27.01.2025 г. на Ректора на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ проф. д-р Георги Вълчев за определяне на състава на Научното жури по настоящия конкурс за професор, както и въз основа на Протокол № 1 / 20.03.2025 г. от заседание на Научното жури.

Доц. д-р Румяна Маринова-Христиди е единствен кандидат по конкурса, инициран от катедра „История на България“ в Историческия факултет на Софийския университет. Представените от нея документи и публикации, както и справката по чл. 26 от ЗРАСБ, показват съответствие с минималните наукометрични изисквания за заемане на академичната длъжност по обявения конкурс съобразно ЗРАСРБ, ППЗРАСРБ и ПУРПНСЗАДСУ. Доц. Маринова-Христиди кандидатства по конкурса с 23 авторски публикации – една книга, представена и като монографично изследване, и 22 статии и студии. Две от тях (“Bulgarian antisemitism in the 21st century”, *Israel Affairs* 29/1, 2023, pp. 185–200 и “From salvation to Alya: The Bulgarian Jews and Bulgarian-Israeli relations (1948–1990)”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 17/2, 2017, pp. 223–244) са индексирани в Scopus и Web of Science. Останалите публикации, с които доц. Маринова-Христиди участва в конкурса, са посветени на различни теми – от Стара Загора в годините на социализма и образованието в България и Северна Македония през Холокоста и темата за спасяването на българските евреи до отношенията между Народна република България (НРБ) и новосъздадената през 1948 г. Държава Израел.

Този широк диапазон от научни интереси и разностранната дейност на кандидата като утвърден специалист по съвременна история на България в социалистическия период, занимаващ се също с отношенията между НРБ и други държави, проличават и в работата на кандидата като научен ръководител на докторанти. Сред тях например има такива (Стоян Стоянов), които изследват българо-полските отношения при социализма. А темата на дисертацията (*Отношенията между България и Израел 1948 – 1990 г.*) на наскоро защитилия (30 април 2025 г.) неин докторант Петър Стоилов почти изцяло съвпада с темата на основната книга (*България и Израел, 1948 – 1990*, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2025), с която доц. Маринова-Христиди участва в настоящия

конкурс. Явно става дума за специфичен подход към съвместната работа на научен ръководител и докторант, предполагащ особен тип синергия, при която двамата се опират и на сходен, често идентичен изворов материал от български и израелски архиви – ЦДА, Архив на МВнР, Архив на Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия (АКРДОПБГДСРСБНА), Централен ционистки архив (The Central Zionist Archives) в Йерусалим (срв. с. 6–7 от Автореферата на дисертацията на Петър Стоилов и с. 253–254 от книгата на доц. Маринова-Христиди по настоящата процедура).

Жанрово, представената от доц. д-р Румяна Маринова-Христиди като монография книга *България и Израел, 1948 – 1990* с обем 303 страници, е всъщност съчинение от хибриден тип. То се състои от няколко подчертано разнородни, но все пак логически обвързани части: Увод, преобладаващо справочна Първа глава (с. 17–115), предимно изследователска Втора глава (с. 117–246), Заключение (с. 247–252) и Библиография (с. 253–268). Към тях – освен уместните за едно научно изследване „Хронология“ (с. 281–293) и резюме на английски език (с. 301–303) – са приложени „Обща информация за Израел днес“ (с. 269–280) заедно с раздел „И още нещо за съвременен Израел“ (с. 295–299). В тази раздели са поместени любопитни факти за страната, нейния климат, демография, езици, религия, химн, флаг, герб, политическо устройство и съдебна система, армия и отбрана, за които авторката се основава върху поредица „Факти за Израел“ на израелското Министерство на външните работи, предоставени ѝ от Посолството на Държавата Израел в София.

Уводът на книгата е издържан в духа на утвърдената традиция „България и…“, определяйки целта на изследването не толкова чрез стремеж да „закрие“, а да „открие“ дебата по темата за отношенията между НРБ и Държавата Израел (с. 13). Методологията, макар и да е недостатъчно формулирана експлицитно, произтича логически от постулираното в краткия преглед на литературата и състоянието на досегашните изследвания по темата надграждане (с. 8–14), чрез което се предлага навлизане в до голяма степен новата тема за съдбата на българските евреи след 1944 г. през призмата на връзките между социалистическа България и новоизграждащата се след 1948 г. Държава Израел. Тук биха били уместни няколко уточнения, доколкото в Увода се съдържат кратки синопсиси или споменавания на предходните изследвания, но при предприетия историографски анализ авторката не винаги разкрива конкретни тези или приноси на съответния учен, за да демонстрира как ще ги надгради със собственото си изследване и поради това някои от твърденията звучат не докрай обосновани.

Така например остава не напълно изяснено с какво точно представеното монографичното изследване допълва труда на Бойка Василева (*Евреите в България 1944 – 1952*, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992), който вещо, задълбочено и изчерпателно разглежда съответния период. Доц. Маринова-Христиди заявява: „Поради тази причина още от 60-те години на XX век се развива школата по арабистика, която акцентира върху арабските държави и тяхната роля в близкоизточния конфликт, като Израел не е във фокуса на тези изследвания. От историците, в рамките на международната история, с близкоизточния конфликт се занимават Христина Мирчева и Дора Калчева“ (с. 10). Всъщност в школата на Катедрата по арабистика и семитология, която повече от 50 години е център на изследванията върху Близкия изток в България, логично се акцентира върху арабския свят, заемащ огромната част от този регион, но никога – нито в изследванията, нито в учебната дейност – Израел не е оставал извън

сферата на научни и образователни интереси, като винаги са изучавани и преподавани различните гледни точки. Всеки завършил Арабистика в Софийския университет знае колко голяма винаги е вероятността арабско-израелският конфликт да се падне като въпрос и на писмения държавен изпит, което показва, че тематиката никога не е била изучавана нито маргинално, нито едностранно.

Учудващо е, че историографският преглед не споменава и напълно пренебрегва в библиографията трудовете на проф. дин Йордан Пеев – още повече, че анализът на неговите публикации по темата за арабско-израелския конфликт и съвременния арабски свят биха могли да осветлят тъкмо някои от тезите на самата авторка. От друга страна, съчинения като тези на проф. дин Христина Мирчева, която дълги години преподаваше и в програмите на катедра „Арабистика и семитология“, или на Дора Калчева, са споменати съвсем бегло – без да се анализират по същество и конкретно техните приноси. Същото важи за изследванията на друг историк, отдавна вече част и от школата ни по арабистика – доц. д-р Надя Филипова, чиито монографии са споменати под линия (с. 189–190) по-скоро мимоходом. Големият принос на проф. д-р Йордан Баев – не само в събирането на огромен корпус извори в неговия „Документален сборник“ за България и близкоизточния конфликт – също ми се струва недостатъчно откроен. Има и други историци и изследователи – независимо към коя школа в България или в чужбина бихме ги причислили, които остават извън обсега на представения историографски преглед. Тези пропуски биха били трудно преодолими, ако трудът на доц. Маринова-Христиди имаше амбицията да се занимава с история *на* Близкия изток. Доколкото обаче нейната цел е да разкрие нови моменти в историята на България *и* Близкия изток от гледна точка на отношенията с Държавата Израел, отбелязването на тези пропуски е по-скоро колегиална препоръка, защото не накърнява компетенциите на кандидата като специалист по съвременна история на България, изучаващ Холокоста, евреите и тяхната преплетена със страната ни съдба по време на и след Втората световна война.

Първата глава, озаглавена „Модерен Израел: От създаването на държавата до края на Студената война“, има по думите на авторката „за цел да представи исторически преглед на историята на Държавата Израел“. Доц. Маринова-Христиди правилно подчертава, че е налице огромен корпус от литература за историята на съвременен Израел и отбелязва, че доколкото „авторите, писали по тази тема, са многобройни, но тъй като тя не е водеща в настоящото изследване, е проследена през призмата на няколко от най-добрите от тях“ (с. 14). Въпреки уговорката би било уместно читателят да е наясно защо според авторката тъкмо тези неколцина изследователи са най-добрите според нея. Историческата справка с обем ок. стотина страници представя конвенционално („по войните“ и малко предистория) отделните периоди – от зараждането на ционизма, през еврейската емиграция в подмандатна Палестина до обявяването на Държавата Израел през 1948 г. и последвалите военни сблъсъци с арабските страни до Палестинската интифада от 1987 г. и мирния процес от 90-те години на XX век. Приблизително така, въз основа на подобна фактология, се изучава този материал и в специалност Арабистика. Ето защо, благодарение на демонстрираните от доц. Маринова-Христиди умения за синтезирано събитийно изложение, тази глава би могла бъде полезна в качеството ѝ на допълнително учебно пособие и за нашите студенти заедно с унаследените от проф. дин Йордан Пеев лекции и учебни материали, надградени от новите поколения арабисти.

Особено полезни тук са изведените на преден план течения в ционизма и нюансите във възгледите на съставляващите ги групи, както и синтезираното изложение

на различните вълни в алията – „завръщането“ на евреите в османска и подмандатна Палестина преди основаването на Държавата Израел, както и разрастването на Ишув. Някои от специфичните понятия в близкоизточната история са предадени не съвсем точно, което не е изненадващо с оглед на необходимите за целта езикови и специализирани компетенции, за каквито авторката обаче няма претенции. Така например, твърде схематичното представяне на кристализиращата палестинска идентичност и съпротивително движение включва съждението, че „Фатах“ – понякога изписвано като ФАТАХ, тъкмо защото е (обратен) акроним – означава „Победа“ (с. 66). Всъщност наименованието „Фатах“ (араб. *фатх*) има много по-дълбоки исторически, културни и религиозни препратки, защото означава „разкриване“ чрез завоюване на територии – оттук и великите арабски/мюсюлмански завоевания (още през VII и VIII век) се наричат *футухат*.

Интересно за мен е и защо доц. Маринова-Христиди избира да нарича Октомврийската война от 1973 г. войната *от* Йом Кипур? Не съвсем коректно движението „Хамас“ (отново абревиатура и затова понякога също изписвано като ХАМАС) е определено като „фундаменталистка военна групировка“. Генезисът на „Хамас“ е пряко свързан с транснационалното ислямистко движение „Мюсюлмански братя“, принадлежащите към което не изповядват непременно фундаменталистка доктрина, а са по-скоро свързани с явление, определяно като ислямизъм или политически ислям. Ако в тази глава описателността и събитийността не надделяваше така над анализа, тук би било изключително интересно да се анализират преплетените истории на арабските/ислямските и еврейските/юдейските фундаменталистки и националистически течения. За жалост, изключително важното за разбирането на много процеси в Израел движение „Гуш Емуним“ („Блок на вярващите“), придаващо на Юдея и Самария (Западния бряг) жизненоважна символична роля за еврейската идентичност, е само спорадично споменато (с. 77). А чрез своите теологически аргументи и библейски идиоми то може да допринесе за разбиране на важни аспекти в съвременната израелска политика.

В Първа глава забелязах и някои съвпадения (а оттук явно и предоверяване, но без необходимите препратки) с Уикипедия. Например при дефинирането на ашкенази и сефарадските евреи (с. 99) се използва почти дословно, текстът от българската версия на Уикипедия, без това да е посочено, и въпреки известните съкращения, цели пасажи от обяснението се помещават в монографията, в т.ч. фрази като обяснението, че сефарадите „попадат в един свят, доминиран предимно от исляма и изолацията от Европа на този свят се отразява и на развитието на сефарадските общности“.

Като цяло историческата справка в Първа глава, макар и направена от гледна точка на евреите и Израел, предлага едно балансирано описание на ключовите исторически събития и процеси. Ето защо, макар аз лично да бих предпочел подхода на преплетените истории, а това изложение да стои като „прилепено“ към „същинското“ изследване във Втора глава, го намирам за полезно като предлагащо описание на факти, някои от които може да са неизвестни за читателя, интересуващ се от основния продукт на изследването, предложен в следващата глава.

Втора глава „Българско-израелските отношения в турбуленцията на блоковото противопоставяне 1948 – 1990“ е безспорно монографичният фокус на книгата и като такъв предлага няколко – за мен безспорни – приноси към историята на НРБ и нейните сложни отношения с Държавата Израел посредством ролята на българските евреи. Тези приноси са съсредоточени в следните параграфи:

- §3. Българските евреи и Световният еврейски конгрес (1944 – 1948), с. 151–159.

Тук доц. Маринова-Христиди убедително показва ролята на контактите на българските евреи с международните еврейски организации, в частност със Световния еврейски конгрес. Тя например откроява и важността на българската Ционистка организация в конгреса на Световната ционистка организация, като умело свързва тези процеси с насърчаващата роля на комунистическото държавно ръководство и лично на Георги Димитров (с. 154). Интересен е и фокусът върху ролята на Консисторията на българските евреи. В крайна сметка се очертават стъпките, довели до прекратяването на отношенията между България и Световния еврейски конгрес, което затваря още една врата пред страната ни и водят до нейната международна изолация (с. 159).

- §4. Отношенията на Народна република България с Държавата Израел от установяване на дипломатически отношения до прекратяването им (1948 – 1967), с. 159–199.

От този параграф реално доц. Маринова-Христиди се впуска смело в сърцевината на своето монографично изследване, представяйки една своя оригинална голяма студия, предшествана от историческа справка и историческо въвеждане в темата за съдбата на евреите в България до 1948 г. Показани са действията по признаване заедно със Съветския съюз на Държавата Израел и началните стъпки на българските разузнавателни служби. Израел предизвиква този оперативен интерес и поради своето значение не само в Близкия изток, но и за страните от Западна и Централна Европа. Детайлно е описано влошаването на отношенията между СССР и Израел, а оттук – и между България и Израел. Удачно е мобилизиран събраният изворов материал, за да се покаже главната роля на българските евреи – както в политическите и икономическите отношения, така в културните връзки, а дори, както се оказва, и като агенти на българските и израелските разузнавателни служби. Интересни са първите български перцепции и анализи на Израел, неговото устройство, съдебна система и стопански живот.

- §5. „Образът на врага“ – Израел през погледа на Държавна сигурност и неформалните контакти между двете страни след 1967 г., с. 199–213.

Тази част от монографията щателно описва процеса, в който след скъсването на дипломатически отношения между НРБ и Израел в резултат на съветската реакция на Юнската война от 1967 г., най-важни се оказват сведенията и контактите по линия на разузнаването и неформалните контакти между страните. Най-значителни са предприетите от доц. Маринова-Христиди проучвания по отношение на агентурната работа. Приносни са и разкритите документи от Централния ционистки архив в Йерусалим. Откроена е ролята на агитационната дейност и пропагандната война в контекста на борбата с ционизма по силата на принадлежността на НРБ към социалистическия лагер. Уместно е подчертано, че отношенията между България и Израел през 70-те години са почти изцяло доминирани от контекста на Студената война и напрежението между Съединените щати и Съветския съюз.

Предложното историческо въведение към Втора глава е до известна степен едностранчиво. От една страна, българските евреи действително имат права както по отношение на възможността да участват във всички политически, административни, културни и други дейности в българската държава, така и по отношение на възможността да запазят културните си особености. От друга страна, все пак има и антисемитски прояви, пример за което е необходимостта главният равин да напише в началото на XX век брошура, в която да защити евреите като хора, които също се занимават със селскостопанска дейност.

До известна степен пресилени са твърдения като това, че „Съветският съюз активно подкрепя идеята, като счита, че новата еврейска държава ще бъде бастион на социализма в Близкия изток“ (с. 146). Сталин едва ли си е правил подобни илюзии. Това по-скоро е била единствената възможна посока, доколкото тогава Москва не е виждала големи перспективи по отношение на арабския свят, за да подкопае британското и френското влияние в Близкия изток. По тези въпроси има много изследвания, които по-нататък авторката би могла да консултира. След позоваване (с. 199) на Робърт Фрийдман във връзка с това, че съветската стратегия в арабския свят се състои предимно в изграждането на „антиимпериалистически блок“, е последвано от твърдението, че се отдава приоритет на сътрудничеството с арабските комунистически партии и Организацията за освобождение на Палестина (ООП). Всъщност комунистическите партии нямат почти никаква реална тежест в арабските държави и тази тяхна маргиналност е добре известна както на Москва, така и на нейните сателити.

Като цяло и във Втора глава преобладава събитийното изложение на материала, който често надделява над анализа. Пример са и такива споменавания, свързани със съдбата на личности като Никола Петков (с. 157), при които се създава впечатлението за размиване на отговорността на българските власти за изолирането на българските евреи от световните еврейски организации. Привеждането на сведения от архивните документи на разузнаването в много случаи се задоволява с представяне на казаното в тях. Авторката критикува българските агенти като не особено успешни и подчертава например (с. 177), че според един български агент „значителен процент от населението не е в състояние да поддържа медицинските осигуровки и при заболяване е изоставено на произвола на съдбата“. Как обаче съвременният историк тълкува сведенията на тези агенти? Според доц. Маринова-Христиди (с. 212–213) през 1975 г. Тодор Живков си позволява известно разминаване на българската със съветската политика по отношение на евреите, като дава указание да не се върви по съветския път на остър антисемитизъм. Недостатъчно ясно е обосновано обаче защо според нея трябва да се говори тъкмо за остър антисемитизъм в Съветския съюз и какви са нюансите при едно такова твърдение. Заключението като цяло предлага уместни обобщения, като акцентира върху ролята на българските евреи и значението на агентурата в условията на прекъснати дипломатически отношения през периода 1967 – 1990 г.

В ЗАКЛЮЧЕНИЕ, въз основа на гореизложеното, както и поради това, че отправените критични бележки не се отнасят толкова до основните компетентности на кандидата като специалист по съвременна история на България в епохата на социализма, а във всеки случай и не омаловажават отбелязаните по-горе приноси и неговата цялостна дейност, общата ми оценка е положителна. С оглед на широкия обхват на нейните изследвания, и особено на приносите ѝ в изучаването на историята на българските евреи и българо-израелските отношения, подкрепям кандидатурата на доц. д-р Румяна Димитрова Маринова-Христиди и предлагам на уважаемото научно жури да одобри назначаването ѝ на академичната длъжност „професор“ по ПН 2.2. История и археология (Съвременна българска история – България и Близкият изток след Втората световна война), обявен за нуждите на Историческия факултет в Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

24 април 2025 г.

Simeon Evstatiev
Digitally signed by Simeon Evstatiev
Date: 2025.04.28 05:00:27 +03'00'

/проф. д-р Симеон Евстатиев/